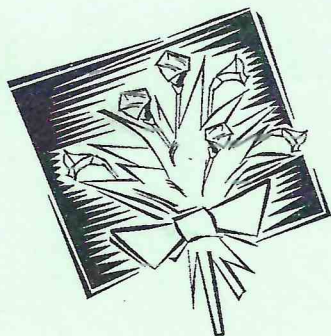

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ**

**УЧРЕЖДЕНИЕ ОБРАЗОВАНИЯ
«ГОМЕЛЬСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
УНИВЕРСИТЕТ ИМ. Ф.СКОРИНЫ»**

ПЕДАГОГИКА: ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ

**ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ЧТЕНИЯ,
ПОСВЯЩЕННЫЕ ПАМЯТИ
АКАДЕМИКА И.Ф.ХАРЛАМОВА**

Гомель 2004

**УЧРЕЖДЕНИЕ ОБРАЗОВАНИЯ "ГОМЕЛЬСКИЙ
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ ФРАНЦИСКА СКОРИНЫ"**

КАФЕДРА ПЕДАГОГИКИ

**ПЕДАГОГИКА:
ИСТОРИЯ
И СОВРЕМЕННОСТЬ**

**ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ЧТЕНИЯ,
ПОСВЯЩЕННЫЕ ПАМЯТИ
АКАДЕМИКА И.Ф.ХАРЛАМОВА**

Сборник научных статей

Гомель 2004

ЭТЫКА-РЭЛІГІЙНЫЯ ВЫТОКІ АЙЧЫННАЙ ТЭОРЫІ І ПРАКТЫКІ МАРАЛЬНАГА ВЫХАВАННЯ

В.С.Болбас (Мазыр)

І.Ф.Харламаў адзначаў, што "істотнай умовай развіцця педагагічнай тэорыі з'яўляецца гісторыка-педагагічны аналіз асобных вузлавых праблем навучання і выхавання дзяцей, усебаковае асвятленне эвалюцыі найбольш грунтоўных ідэй і канцэпцый, якія вылучаюцца кожнай з гэтых праблем у папярэдніх эпохі" [1, 4]. Акадэмік падкрэсліваў, што асабліваю значнасць мае гэта палажэнне для даследавання тэорыі і практыкі маральнага выхавання. Вучоны звяртаў увагу на недапушчальнасць вузкасці і аднабаковасці вывучаемых з'яў і рэкамендаваў усебакова і глыбока даследаваць педагагічную спадчыну мінулага.

Сучаснае развіццё тэорыі і практыкі маральнага выхавання не можа задавальняць некаторае шаблоннасць, залішняе заідэалагізаванасць існаваўшых падыходаў у педагагічнай навучанні. Адным з яркіх прыкладаў гэтага з'яўляюцца адносіны да вопыту хрысціянскай педагогікі ў маральным удасканаленні асобы. Сёння відавочна, што недапушчальна як ігнараванне гэтага вопыту, так і яго фетышызацыя. Гістарычны падыход пры даследаванні месца і ролі рэлігійнай этыкі ў развіцці тэорыі маральнага выхавання дазволіць навукова абгрунтавана вызначыць яе ў якасці адной з крыніц гэтага працэсу.

Рэлігія і мараль утвараюць два магутныя пласты духоўнай культуры. Маральны патэнцыял рэлігіі з яго верай у перамогу добра і справядлівасці ў многім фарміраваў правілы і нормы зямнога суіснавання людзей. Пачынаючы з глыбокай старажытнасці, рэлігійная этыка выпрацоўвала маральныя каштоўнасці, якія вызначалі шматлікія бакі жыцця, у тым ліку, і пытанні выхавання. На тэрыторыі Беларусі таксама першапачаткова складалася свая сістэма вераванняў і звычаяў, якая атрымала назву язычніцтва. Многія бачаць у язычніцтве велізарны комплекс першабытных вераванняў, поглядаў і абрадаў, што складаліся на працягу многіх тысячагоддзяў і якія сталі асновай для фарміравання ўсіх сусветных рэлігій. Язычніцтва садзейнічала асэнсаванню і ацэнцы адносін людзей да рэчаіснасці, сацыяльных праблем і прыроды. Старажытная рэлігія ўсходніх славян адпавядала гра-

мадскім умовам каператыўнай ці калектыўнай вытворчасці і пэўнага ладу жыцця. Паняцце асобы, яе каштоўнасці не існавала. Кожны чалавек разглядаўся як член супольнасці, грамадзянін.

Ва ўсходніх славян, як і ў іншых народаў, сістэма правіл супольнага жыцця насіла прадпісальны характар і была цесна звязана з абраднасцю, з шанаваннем звышнатуральных сіл. Практычна для ўсіх і кожнага былі ўстаноўлены строгія рамкі паводзін шляхам разнастайных табу і забарон, хаця істотным адрозненнем сацыяльна-маральных норм у славян, паводле ацэнак сучасных навукоўцаў, была значна меншая іх табуізіраванасць, чым у іншых народаў. Ужо ў гэты перыяд нашымі продкамі выпрацоўваюцца адпаведныя формы паводзін, у межах якіх індывід мог рабіць самастойныя ўчынкi, але з досыць падрабязнай рэгламентацыяй сваіх дзеянняў. Падобныя прадпісанні утваралі, як іх цяпер называюць, першасныя асновы маральнасці. Сярод найважнейшых з іх – забарона забойстваў, шанаванне багоў, бацькоў, старэйшых, захаванне традыцый і г.д. Характэрна, што ў беларускіх казках, паданнях, легендах чалавек перамагае злыя сілы ў першую чаргу маральнай чысцінёй.

Развіццё феадальных адносін з палітыка-аб'яднаўчымі тэндэнцыямі не магла задаволіць язычніцкая стракатасць міфалагічнага светаўспрымання, таму, дзякуючы многім абставінам, на ўсходнеславянскіх землях пачала ўсталёўвацца хрысціянская рэлігія. Трэба адзначыць, што хрысціянства выцесніла з народнага светапогляду не ўсе народныя язычніцкія вераванні, а толькі тыя навацыі, якія былі ўведзены княжацкай уладай зверху. Даследчыкі адзінадушны ў тым, што ў беларусаў, як і ў іншых усходніх славян, да сучаснасці захаваліся элементы язычніцкай веры, асобныя абрады, рытуалы і т.п. Міфалагічная свядомасць, якая развівалася тысячагоддзямі, і сёння ўплывае на фарміраванне маральных ідэалаў і маральных паводзін.

У значнай ступені апора на каштоўнасці духоўнай культуры народа дапамагла хрысціянству ў асноўным негвалтоўна распаўсюдзіцца на ўсходнеславянскіх землях. Даволі важным напрамкам хрысціянізацыі ўсходніх славян была адаптацыя да іх гістарычнага і культурнага жыцця, прыстасаванне да славянаязычніцкіх духоўных каштоўнасцей. Пад уздзеяннем язычніцтва на землях нашых продкаў само хрысціянства становіцца больш

"мірскім", "абрадавым". Усё гэта дае падставы сцвярджаць, што пісьменнасць, летапісанне, асвета і педагагічная думка ўсходніх славян маюць сваю ўласную аснову, а хрысціянства надало істотны дынамізм развіццю гэтых працэсаў і прынесла з сабой новыя элементы, якія прыжыліся толькі дзякуючы адпаведнаму ўзроўню развіцця матэрыяльнай і духоўнай культуры нашых продкаў. Больш таго, маюць рацыю навукоўцы, якія разглядаюць язычніцтва "як фактар аховы этнакультурнага фонду ўсходнеславянскіх народаў ад яго размывання пад уплывам знешніх фактараў, галоўным чынам, хрысціянскай рэлігіі" [2, 11].

Яшчэ адной адметнасцю распаўсюджвання хрысціянства на беларускіх землях было тое, што "культура старажытнай Беларусі перыяду XI-XIII стст., у цэлым зарыентаваная на Візантыю, была адкрыта для ўспрымання навацый з іншых рэгіёнаў, асабліва з Цэнтральнай і Заходняй Еўропы" [3, 363]. Менавіта гэта прывяло да фарміравання шматканфесійнасці, якая адыграла істотную ролю ў духоўным жыцці грамадства і вызначыла шэраг арыгінальных ідэй у маральным выхаванні.

У адрозненні ад язычніцкай рэлігіі, якая ў аснове была натуралістычнай, хрысціянства ўзнікла як рэлігія чалавека. У аснове светапоглядных уяўленняў хрысціянства быў пакладзены прынцып духоўна-маральнай каштоўнасці чалавека і пастаяннага скіраванасць да агульнага добра. Паводле хрысціянскіх уяўленняў чалавек ад нараджэння нясе на сабе цяжар першароднага граха, але ў яго ёсць адзіны шлях да ўратавання – маральна-ўдасканаленне. Важнейшым зыходным пунктам хрысціянскай этыкі з'яўляецца сцвярджанне, што кожны чалавек можа рэальна "змяніць сваю сутнасць". Зыходзячы з таго, што кожны індывід мае магчымасць не толькі выправіць дрэннае, а і перашыць прыродна добрае, маральна-этычныя ідэі напаўняюцца духам аптымізму. Хрысціянскае вучэнне ў першую чаргу вызначалася маральна-дыдактычным, павучальным, этыка-формальным зместам. Вось чаму на працягу ўсяго перыяду сярэднявечча на беларускіх землях рэлігійна-маральныя ідэі займалі дамінуючае становішча. Ім падпарадкоўваліся агульнафіласофскія, эстэтычныя, палітычныя і нават эканамічныя праблемы таго часу. Прычым дзеячы грамадскай і педагагічнай думкі Беларусі ў пошуках маральна-духоўнага ўладкавання грамадства

Узнікла хрысціянства як рэлігія ніжэйшых слабаў сельскага, але паступова яе бяруць на ўзбраенне правячыя класы, якія прыстасоўваюць многія палажэнні светаногледнай сістэмы для ўмацавання сваіх пазіцый. Параўноўваючы лёс хрысціянства і язычніцтва, В.А.Рыбакоў піша: "З пачаткам стагоддзяў славянскае язычніцтва ўсё больш становілася выражэннем народнага светаўспрымання. Царква...стала перш-наперш выразнікам феадальнай ідэалогіі" [4, 36]. Паставіўшы на мэце імкненне да ўсеагульнага дабра, якое можа ажыццяўляцца толькі праз дабрачыннасць, хрысціянская этыка падрабязна раскрывае змест апошняй. Была распрацавана сістэма маральна-духоўных каштоўнасцей і Богачалавек вылучаўся ў якасці яе ўвасаблення. Прычытова важна, што ў адрозненні ад язычніцкай рэлігіі Бог з'яўляўся прыкладам, узорам для пераймання, а не страшаннем. Дзякуючы такой арыентацыі на маральны абсалют, хрысціянская этыка самым рашучым чынам утлівала на фарміраванне ідэй маральнага выхавання ў грамадстве.

Важна адзначыць, што ў адрозненні ад язычніцкага перыяду, калі паняцце дабра, маральнасці цалкам і поўнасцю вызначалася інтарэсамі толькі людскай супольнасці, хрысціянская этыка акцэнтуюе ўвагу на ўзвышэнні кожнага індывіда, на неабходнасці зацвярджэння адносін да іншых, як да самога сябе. Маральныя заветы хрысціянства звернуты перш за ўсё да ўнутранага свету індывіда, да яго сумлення. Нават абмежавальны характар маральных норм уаўляе сабой не толькі і не столькі абмежаванне дзейнасці чалавека адносна іншых а ў першую чаргу ўстанаўленне межаў уласных дум, помысловаў дзеянняў і чынкаў. Адносіны да іншых – гэта перш-наперш адносіны да самога сябе. Гэта стварае ўмовы для таго, каб абсалютнае дабро і ўласнае шчасце злівалася ў адзінае цэлае. Асновай жа гэтага працэсу, яго дзейным сродкам і адной з мэт з'яўляецца любоў.

Хрысціянская любоў аб'яўляла поўную забарону на помсту, якая ўладарыла ў язычніцтве. Нават злыя думкі лічыліся

васць, міласцінасць, гасціннасць і інш. Больш таго, чалавечыя якасці, якія грунтуюцца на любові істотна адрозніваюцца ад іншых, нават знешне падобных. Так, напрыклад, даследчыкі падкрэсліваюць, што трэба бачыць розніцу "паміж пакорлівасцю дзеля любові і пакорлівасцю дзеля ўласнага выратавання" [5, 20]. Пакорлівасць многімі трактуецца як праява баязлівасці, нерашучасці, бяздзейнасці. Але гэта не зусім так. На час свайго зараджэння хрысціянства мела на мэце радыкальна змяніць існаваўшую рэчаіснасць. Хрысціянскае веравучэнне заклікала да цярпення не дзеля таго, каб прыстасаватца да несправядлівасці, схіліцца перад злом, а каб "свайёй пакорлівасцю ўтаймаваць сканцэнтраванае па хрысціянскіх паняццях у чалавечай гордасці сусветнае зло, перамагчы яго маральна, духоўна" [5, 29].

Хрысціянская этыка прапануе новае разуменне справядлівасці, якая павінна ляжаць у аснове грамадскіх адносін. У хрысціянскай рэлігіі паняцце справядлівасці ўключала ў сабе прынцып эквівалентнасці дзеяння і дзеяння ў адказ, іншымі словамі, справядлівасць мела месца тады, калі за дабро плаціць раўназначным дабром, за зло – злом. Новая мараль будавалася на прынцыпова новых падыходах. Высокамаральны чалавек павінен рабіць дабро без усялякай думкі пра нейкую адплату за гэта. Важнейшай асаблівасцю хрысціянскага выхавання быў яго наднацыянальнасць, агульначалавечы характар. Практычна ўпершыню ў гісторыі чалавецтва ставіліся аднолькавыя задачы маральнага ўдасканалвання абодвух палоў – мужчынскага і жаночага. Адною з асаблівасцей хрысціянскага выхавання была яго арганізацыя з улікам свабоды выбару кожнага індывіда. Праблема свабоды волі аказала сур'ёзны ўплыў на фарміраванне тэарэтычных асноў маральнага выхавання.

Хрысціянская этыка вучыць, што не заўсёды дабрадзейнасць свядомасць увасабляецца ў дабрадзейных справах. Сапраўды, высокамаральным чалавекам можа быць той, у каго кожны элемент маральнай свядомасці з'яўляецца асновай адпаведнага ўчынкаў, а з іншага боку, кожны дабрадзейны ўчынак з'яўляецца вынікам сукупнай духоўнай вартасці асобы. Паводле хрысціянскіх перакананняў дабрадзейнасць толькі на пачатку фарміравання патрабуе значных намаганняў волі. Рухавіком для маральнай дзейнасці ў першую чаргу з'яўляюцца пачуцці, эмо-

цыянальны бок духоўнага свету індывіда. Менавіта таму хрысціянскіх арганізатараў маральна-выхаваўчага працэсу пераважна вабілі эмацыянальныя аспекты педагагічнага ўздзеяння і з гэтай нагоды прыярытэтная ўвага надавалася выхаванню пачуццяў і душы. Суіснаванне на беларускіх землях некалькіх рэлігійных веравучэнняў самым непасрэдным чынам садзейнічала актывізацыі тэарэтычных распрацовак і пошукаў практычных шляхоў у развіцці маральнага выхавання, істотным чынам пашырала крынічную базу айчыннай этыка-педагагічнай думкі. Кожная рэлігія ў першую чаргу з дапамогай уласнай ідэалогіі імкнулася прыцягнуць на свой бок як мага больш вернікаў.

Усё гэта ў сукупнасці з дэмакратычным характарам хрысціянства на Беларусі забяспечыла фарміраванне найважнейшай асаблівасці развіцця айчынных ідэй маральнага выхавання. У адрозненне ад краін Заходняй і Цэнтральнай Еўропы, дзе гуманістычная плынь фарміравалася на досыць вузкім сацыяльным падмурку, які ўтваралі прадстаўнікі адукаванай вярхушкі грамадства, на беларускіх землях гуманістычна-педагагічныя ідэі па прычыне больш цеснай сувязі з рэлігіяй мелі яўна выражаны дэмакратычны характар і разам з ідэямі маральнага выхавання набылі агульначалавечую накіраванасць ідэі гуманістычнай педагогікі, у тым ліку і ідэі маральнага выхавання, якія з'явіліся на такой глебе, атрымалі выразна агульначалавечую накіраванасць. Гэтым у пэўнай ступені як бы папаўняліся недастаткова рашучыя крокі ў напрамку секулярызацыі айчыннай этыка-педагагічнай думкі эпохі Адраджэння.

1. И.Ф.Харламов Теория нравственного воспитания (Ист. и современ. проблематика и основные пед. идеи). – Мн.: Изд-во БГУ, 1972. – 364 с.
2. Лыч Л., Навіцкі У. Гісторыя культуры Беларусі. – Мн.: НКФ "Экаперспектыва", 1996. – 453 с.
3. Ганецкая І.У. Беларуская культура XI-XIII стст. у агульнаеўрапейскім кантэксце // Гуманітарныя і сацыяльныя навукі на зыходзе XX стагоддзя. / Уклад.: В.К.Шчэрбін, Г.М.Зенава, Л.М.Марчанка. – Мн., 1998. – С. 366-369.
4. Рыбаков Б.А. Язычество древних славян. – М.: Наука, Российская Академия наук. – 2-е изд. – 1994. – 608 с.
5. Майоров. Г.Г. Этика в средние века. – М.: Знание, 1986. – 64 с.